

Аннотация к рабочей программе по родной (тувинской) литературе, 5-9 классы

Тыва чогаалды өөредиринге тайылбыр бижик.

Тыва аас чогаалы, чечен чогаал чоннун чогаадыкчы салым-чаяныннын боттут костуушкуннери болур. Аас чогаалы тыва чоннун ада-огбелеринин чус-чус чылдарда чогаадып, болбаазырадып келген состун уран чуулу болур. Ооң эстетиктиг чанчылдарынга даянгаш, делегейнин улустарынын (эн ылангыя орус, моол) литератураларынын улугер-майыын эдерип, тыва чечен чогаал 20 чус чылдын чээрбиги чылдарындан бээр боттанып келген. Амгы уеде тыва аас чогаалы болгаш литература Тыва Республиканын чонунун культуразынын эн улуг доктаамал эстетиктиг чанчылдарлыг уран чүүлү болу берген. Ол ам чонну чаагай чанчылдарга, кижизидеринин, өгбелернин алдарлыг төөгүзун өөрениринин, келир үеге бүзүрөп болурунун идегелин быжыглаар чепсээ апарган.

Ынчангаш тыва чогаалды өөредиринин **программазын:**

Бирээде, үндезин (базовая) деңнелге Тыва Республиканын Өөредилге ямызынын «5-11 класстарга Программалар. Тыва дыл. Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. Тыва аас чогаалы болгаш литература» деп 1994 чылда үнген номунга үндезилеп тургустунган.

Ийиде, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем ямызының Национал школа хөгжүдөр институттуң 2012 чылда үндүргени «Тыва аас чогаал болгаш литература» деп ниити өөредилге черлеринин 5-11 класстарынга чижек программазынга» даянып тургускан.

Өөредилге номнары болгаш авторлары:

5 класс - “Төрээн чогаал”, К., 2013 ч., М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак, Е.Т.Чамзырын, А.С.Шаалы.

5 класс - “Төрээн чогаал”, К., 2013 ч., Л.Х.Ооржак, М.А.Кужугет, Е.Т.Чамзырын, А.С.Шаалы.

6 класс - “Төрээн чогаал”, Е.Т.Чамзырын, Н.Ш.Куулар, А.Х.Херел.

7 класс - “Тыва чогаал”, К., 2005 ч., С.С.Сурун-оол, С.Б.Байыр-оол.

8 класс - “Тыва чогаал”, К., 2007 ч., Ю.Ш.Кюнзегеш, М.А.Кужугет.

Тыва чогаалды өөредиринин **сорулгалары**, чорудуу.

Аас чогаалы болгаш литература кижилернин медреселин сайзырадырынга, сагыш-сеткилин байыдарынга, аажы - чаңын хевирлээринге, чоннун чаагай чанчылдарын эдереринге аажок улуг салдарны чедирип турар, ынчангаш оларны уран чуулдун оске-даа хевирлери-биле холбаштырып өөрөтпишаан, дараазында сорулгаларны салган:

-Тыва улустун шаандагы болгаш амгы амыдыралы-биле, хосталга, аас-кежик дээш чоннун демисежип чораанын оореникчилерге таныштырар, тоогучу ёзу-биле угаап ооредир.

-Россиянын хой националдыг улустарынын акы-дунма харылзааларын, кожа-хелбээ чурттар, депшилгелиг чоннары-биле харылзааларын коргускен чогаалдар-биле чалыыларнын интернационалчы, патриотчу кижизидилгезин быжыктырар.

-Улустун аас чогаалынын, литературанын курлавырларын анык салгалды чаагай идеалдарга, улусчу моральга, ужур-чурумга, төрөөн чуртунга, чонунга, тоогүзунге чоргааралды, бойдуска, кижиге, дириг амытаннарга гуманисти хамаарылгалыг болурунга кижизидеринге ажыглаар.

-Тыва литература амыдыралга тура-соруктуг, омак-сергек, бурунгаар чуткулдуг, хей-аъттыг, куш-ажылга болгаш эстетикага кижизидип, ону алдаржыдып остуреринге чепсек болур.

-Улустун аас чогаалынын, литературанын теоретиктиг билиглерин быжыг шингээтиргеш, оларны амыдыралга ажыглап билиринге ооредир.

-Чогаалдарнын идеялиг утказын, уран-чеченин медреседип, уран номчулгага быжыг хандыкшылдыг болурунга ооредир

-Үе-үеде тыва литературанын шиитпирлеп турганы хой айтырыгларын тыва чогаал эртемнин башкылаашкынынга чаа чогаадыкчы, тывынгыр, ханы билии, хей-аът кирикчи

эрудициязы, бодунун улегерлиг чоруу-биле оореникчилернин дилеп тывар, сонуургалдыг ажылдаарын чедип алыр

Ниити ооредилгенин национал-девискээр кезээ федералдыг кезээ-биле домей, ооредилгенин уjur-утказын элээди уругларнын назы-харынын онзагайларын барымдаалып, кажан оореникчи бот коруш, бот-тускайланын медеделдиг билип, тодаргай практиктиг ажылче, долгандыр кижилер база хурээлел дугайында билиин делгемчидер чуткулдуг апарганда, чорударынче угланган.

Национал-девискээр кезээ дараазында кол сорулгаларны кууседир:

Шингээдип алгын билиглери, арга-дуржулгазынга даянып, Тыва Республика дугайында долу билиин хевирлээри.

Бот тускайлан болгаш коллективтиг ажыл-чорудулгазын чедип алыры болгаш сайзырадыры; билиг болгаш бот билип алыышкын дуржулгазы;

Медеделдиг бот азы профессионалдыг ооредилгени шилип алырынга белеткээри.

Кол ниити өоредилгенин бир негелдези – национал-девискээр кезээнин ооредилге чорудулгазынын бугу талаларынга функционалдыг билиглиин чедип алыры, сорулгаларны боттары салып билир болгаш ооредилгеден дашкаар амыдыралга шингээдип алган дуржулгазын ажыглап билир уjurлуг.

Школага тыва чогаалды, төрөөн чогаалды өорениринге чылда класс бүрүзүнге 68 шак бердинген. Неделяда 2 шак, улдуң аайы-биле хуваалдазы: I-ги улдуңда -18 шак. II-ги улдуңда -14 шак. III-кү улдуңда -20 шак. I-кү улдуң -16 шак.

2. Планируемые результаты освоения тувинской литературы

Чедип алыр мергежилдер, чаңчылдар:

5 класс: - чогаалдың адын, авторун долузу-биле билир

- улустуң аас чогаалының хевирлерин билир, тоолдарны ылгап билир, үлегер домак болгаш чечен сөстөрни ылгап билир
- кыска тоолдарны чогаадып шыдаар,
- чогаалда кол болуушкуннарны тодарадып шыдаар, оларның аразында харылзааларын тодарадып шыдаар,
- өөрөнгө уран-чечен аргаларны тып билир,
- шээжи-биле өөрөнгө чогаалдарын шын аянынгы, тода чугаалап билир,
- чогаалдың утказын делгеренгей чугаалап билир,
- номчаан чүүлүнге бодунуң хамаарылгазын илередип билир,
- аас болгаш бижимел ажылдарны чорудуп шыдаар,
- каталог-биле ажылдап билир.
- **6 класс:** алгыш-йөрөөлдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглап билир, чогаалдардан алдынган үзүндүлерге ат чогаадып шыдаар, номчаан чогаалдарының кол болуушкуннарын тодарадып шыдаар, шээжи-биле өөрөнгө чогаалдарын шын аянынгы, тода чугаалап билир, чогаалдың утказын делгеренгей чугаалап билир, номчаан чүүлүнге бодунуң хамаарылгазын илередип билир, словарьларны ажыглап билир
- **7 класска:** маадырлыг тоолдарның уран-чечениниң онзагайын тодарадып, тайылбырлап билир, аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин тодарадып, оларны авторлуг чогаалдардан ылгап билир, шээжи-биле өөрөнгө чогаалдарын шын аянынгы, тода чугаалап билир, чогаалда чуруттунган болуушкуннарны, маадырларны долузу-биле сайгарып шыдаар, рольдап номчуп, чугааның аңгы-аңгы хевирлерин чугаалап билир, план тургузуп билир, номчаан чүүлүнге бодунуң хамаарылгазын илередип билир, номчаан чогаалдарынга кыска үнелел берип, шинчилел ажылдары чорудуп шыдаар.
- **8-ки классчы:** чогаалдың бижиттинген үези-биле харылзаазын тодарадып билир, чечен чогаалдың тема, идеязын, сюжедин, композициязын тодарадып шыдаар, чогаалда проблеманы тып, тодарадып билир, чогаалдың бүгү аймактарын ылгап билир, дылдың чурумалдыг аргаларын тып билр, оларның чогаалга уjur-дузазын тайылбырлап, бодунуң бодалдарын бадыткап шыдаар. Өөрөнгө чогаалдарында мөзүлүг маадырларга даянып, бедик культуралыг болур.

- **9-ку классчы:** тыва литератураның сайзырап келгениниң үе-чадаларын билир, өөрөнгөн чогаалының бижиттинген үези-биле харылзаазын тодарадып билир, чогаалдың этиктиг, эстетиктиг шынарларын тодарадып билир, чогаалдың долу сайгарылдгазын кылып билир, шын, делгеренгей харыыны тургузуп шыдаар, бижимел ажылдарның бүгү хевирлерин күүседир, чогаадыгларның янзыларын бижип шыдаар, делегей көрүүшкүнү делгем, дыл-домаа сайзыраңгай болур.

Ынчангашчаа үеге дүүштүр алыр болза, чедип алдынар түңнелдерөөреникчинин бодунун узел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бот-углап билиринче, оорениринин чугулазын, чаа билиглер шингээди алырын медреселдиди-биле угаап билиринче, хөй чоннарнын аразынга хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандыраарынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер: кижинин ажыл-херээнин дараазында байдалдарынче: эртемнин спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырынын янзы-буру аргаларын ажыглап шингээдириинче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап оорениринче, эстетиктиг корушту хевирлээринче угланыр.

Метапредметтиг: өөреникчилерге чогаал эртемин оске эртемнернин теория-практиктиг билиглерин-биле чергелештир ооредириинче, оорениринин бот-тускайлан, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билиринин), регулятивтиг (бот-угланыышкынныг), чаа билиг алырынын аргаларын шингээттиреринче угланыр.